ڕەخنەی ئەدەبی ئەمڕۆ و پێویستی بە "کۆندرا" … کاوان محەمەد پوور

میلان کۆندرا لە بەشی (کافکالۆژی) کتێبی (وەسیەتە چەواشەکراوەکان)دا، هەرچی ڕەخنە و هەڵسەنگاندنی سەر بەرهەمەکانی کافکایە بە دوور لە ڕوانگەی شیاو بە ناسینی کارامەی و پسپۆری چیرۆکنووسی کافکا دەزانێ. کۆندرا پێی وایە ڕوانگەگەلی فەلسەفی و مارکسیستی و دەروونشیکارانە توانستی هەڵسەنگاندنی ئەدەبیات لە مەڕ چەمکی جوانیناسیی ئەدەبیات و خوێندنەوەی لایەنە نادیارەکانی داهێنانی هونەریان نییە، کە واتە "ئەدەبیات" دەبێت بە "ئەدەبیات" هەڵسەنگێندرێت نە زانستێکیتر.

تۆدۆرۆف لە کتێبی (بووتیقای پێکهاتەخوازی) دا ئەم قسەی کۆندرا بە چەشنێکیتر پاتەدەکاتەوە " ڕەخنەی دەروونشیکاری و کۆمەڵناسیی و … لە ئەدەبیات تەنیا دەبێتە هۆی پێشکەوتنی ئەم زانستانە، نەوەکوو پێشکەوتنی ئەدەبیات"!!. لە تاوتوێی ئەم باسەدا دەبێت ئاماژە کەم، زانستگەلی فەلسەفی و مارکسیستی و دەروونشیکارانە و.. هتد،

بۆیە لە لایەن نووسەرانی ئەدەبی و ڕەخنەگەرانی ئەدەبی دێتە بەر ڕەخنە کە ئەم زانستانە بەهیچ روو لە داهێنانی ئەدەبی و لایەنە جوانیناسانەی ئەدەبیات نادوێن، هەڵبەت ئەوە بەو مانایە نییەکە ئێمە بۆمان نییە کە ئەدەبیات بەم چەشنە بخوێنینەوە، بەڵام دەبێت ئەوەشمان لە یاد نەچێت ئەم زانستگەلە، لایەنە بە هێزەکانی دەقی ئەدەبی پێناسە ناکەن و تەنانەت ئەگەر دەقێک هیچ لایەنی ئەدەبی شایانی نەبێت ئەوە دیسان دەتوانین بە هەر کام لەو زانستانە تاوتوێی کەین و مانایەی دەروونناسانە یان فەلسەفی تێدا بدۆزینەوە. بەڵام ئەوەی کە دیاری دەکات چ دەقێک داهێنانی ئەدەبی و هونەری تێدایە و بە نموونە بە باشترین شێوە "تراژێدی" یان "کۆمێدی" وەک چەمکێکی ئەدەبی پێشان دەدات، پرسیارێکە کە لە گریمانەی ئەدەبی دێتە دەرێ نە لە زانستی فەلسەفی یان کۆمەڵناسانە، ڕەخنەی ئەدەبی بەشێک لەم گریمانەی ئەدەبییە. کاتیک دەڵێن "هاملێتی" شێکسپیر بەرهەمێکی تراژێدیک و بەهێزە بەو مانایەیە کە تراژێدی ئەدبی و لایەنە هونەرییەکانی یەک دەقی شانۆیی بە باشترین شێوە نیشان داوە،

کە واتە بە مانایی دەقێکی فەلسەفی یان کۆمەڵناسانە نییە- پرسیاری

ک□م□ناسانە لە ئەدەبیات پرسیار لە تراژێدی یان کۆمێدی نییە-. واتە ئێمە ناتوانین ئەم دەقە لە ریزەی دەقی ئەفلاتوون یان کانت و دێکارت دانێین. ڕوانگە و شێوەی بەرەوورووو بوونەوەی فەلسەفە و ک□م□ناسیی لە گەڵ ڕوانگەی ئەدەبیات بە جیهان جیاوازی بنەڕەتی هەیە. شێوەیەک کە سێروانتێس بە دۆن‌کیشۆت جیهان ئەبینێت جیاواز لە شێوەی دێکارتە. هەر دووک مر□ق و□ک پێشەنگی ناسینی جیهان دەزانن، بەڵام – بەڕای کارل لۆس فۆئنتێس- دۆن‌کیشۆت بەرھەڵستی جیهانێک دەبێتەوە کە خەریکە بە واقعییەت نزیک دەبێتەوە!!- وەلی دیکارت هەوڵی تەواوکۆ بۆ نزیک بوونەوە لە واقعیەت ئەدا. دۆن‌کیشۆت بە خەیاڵ و ئیمان ئەچێتە پێش و دیکارت بە عەقڵانییەت. کە واتە دەقی ئەدەبی زانست و ڕوانگێکی جیاوازی بە جیهان هەیە. هەڵبەت بۆ نووسینی ئەدەبیات ئەندێشە و بیر کردنەوە پێویستە بەڵام ئەندێشە بەشی بەربڵاوتر لە فەلسەفەیە- لێرەدا مەبەستی من لە فەلسەفە ئەوەی کە لە مێژوویی فەلسەفەدا باس دەکرێتە نە ئەدندێشە و ڕامان- ، بێ گومان ڕۆمان نووس بۆ ئەوەی چیرۆکێکی شیاو و کاراکتێرگەلێکی تایبەت بخۆڵقێنێت، ئەوە دەبێت ئەندێشە و بیرێکی تایبەتی هەبێت بەڵام بە مانای ئەوە نییە کە دەبێت وەک فەیلەسووفەکان لەسەر چەمکەگەلی فەلسەفی و بە مێتۆدی فەلسەفەی بیرکاتەوە. کاتێک لە فلۆبێر ئەپرسن (مادام بوواری کێیە؟) ئەوە دەڵێت خۆمم!!، ئیتر ئیستدلالی عەقڵانی بۆ ئەم پرسیارە ناهێنێتەوە. نووسەری ئەدەبی لە هەوڵی نیشاندانی جیهانەکانی مر□ق□. ئ□م کارەش بە خەلقی کاراکتێر و ڕوانگەگەلی جیاوازیە کە هیچکامیان بە زمانێکی فەلسەفی نادوێن. بەڵکوو بە زمانی ئاسایی جیهانی خۆیان بەرەو پرسیار ئەکەنەوە. بۆ روونکردنەوەی ئەم مەبەستە وا باشە ئاماژە بە بیرەوەریەکی کۆندرا کەم، کۆندرا لە ڕۆمانی (میوانی خوداحافزی)دا فەزایەکی پڕ لە گوشار و ناکۆکی دەخوڵقێنێت،

ئەو لەم فەزایەدا باسی پزشکێک دەکات کە بە “تەزریقی ئیسپێرمی” پیاوانەی خۆی، بەو خێزانانەی کە مناڵیان نایب□ت توانایی مناڵ بوونیان پێ ئەدات و لە سەرئەنجام عەشق و خۆشەویستی بە خێزانەکان ئەبەخشێت. هیچکام لەو خێزانانە ئاگاداری کاری ئەم پزشکە نابنەوە و تەنیا بەوەی کە بەچوون بۆ لای ئەو پزشکە مناڵیان دەبێت خۆشییەکەی تایبەت لە ناو ژیانیان دەکەوێت. کۆندرا لە کتیبی (وەسییەتە چەواشەکراوەکان)دا دەگێڕێگتەوە، “کاتێک ئەم ڕۆمانەم بڵاوکردەوە هێستا زانستی پزشکی بەم دەسکەوتە نەگەیەشت بوو کە بە “تەزریقی ئێسپێرم” ئەو خێزانانی مناڵیان نایب□ت مناڵداریان کات، هەر بۆیە رۆژێک پزشکێک لە فەڕەنسە پێوەندی پێوەگرتم کە من رۆمانەکەی تۆم خون□د□تەوە و پێم خۆشە بتبینم. منیش لە ڕاستی دا

بەم دیدارە خۆشحاڵ بووم. کاتێک چوومە لای بە سەر سامییەوە وتی: ئەمە تازە بەم ئەنجامە گەیشتووین کە زانستی پزشکی دەتوانێت تەزریقی ئیسپێرم بۆ منداڵ بوون بکار بێنێت، تۆ چۆن چەند ساڵ لەوە پێش ئەمەت باس کردوە. منیش لە وەڵام دا گوتم: من ڕۆمان نووسم!!" کوندرا دەڵێت هەر چی ئەم پزشکە پرسیار دەکات من دەمگووت: من تەنیا ڕۆمان نووسم!!. ئەم بیرەوەرییەی کوندرا -و دەیان بیرەوەریتری چیرۆک نووسەکان- ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەری ئەدەبیات تەنیا بە شوێن گێڕانەوەی جیهان دایە نە شیکردنەوەی فەلسەفی و باسکردنی دەروونشیکارانە لە کاراکتەرەکانی. هەر بۆیەش نووسەری ئەدەبی وەها باشە خۆی لە قەرەی ئەم باسانە نەدات و مەجال بدات بەردەنگ و ڕەخنەگر ئەم لایەنانە شاراوانە بدۆزنەوە. هاوتەریت لەگەڵ خوڵقاندنی کەسایەتی و بەرهەمهێنانی “ئەدەبییەت” لە دەقی ئەدەبیدا، نووسەر خەریکی پێکهێنانی فەزایەکی هونەری و جوانیناسانەیە، واتە شێوەیەک لە دەق بەرهەم دێنێت کە یان لەمە پێش بوونی نەبووە یان تا هەستا بەم شێوە نواندنی نەبووە!، لێرەدایە کە ڕەخنەی ئەدەبی لە هەوڵی دۆزینەوەی ئەو لایەنە نادیارانی ئەدەبیات بۆ پێش بردنی ئەدەبیاتە.

ئەم پێشەکییە کورتەم بۆیە باس کرد کە دەرفەتێک بۆ ورووژاندن و تاوتوێی فەزای ڕەخنە لە ئەدەبیاتی کوردی بدۆزمەوە. بێگومان هەرکام لە ئێمە بە دەیان جار لەگەڵ دەقێک لە ژێر ناوی (ڕەخنەی ئەدبی) بە زمانی کوردی بەرەوروو بووینەوە کە ئەوەندە باسی فەلسەفی و هێنانەوەی ڕستەی فەلسەفی تێدا بووە کە دەڵێی لەگەڵ دەقێکی فەلسەفی بەرەورووی تا دەقێکی ئەدەبی. ڕەخنەگرانی ئەدەبی ئەم شێوە ڕوانین بە ئەدەبیات وەک خەسار ئەناسن و هیچ شوێنەوارێکی ئەدەبی بۆ نادۆزنەوە. ئەم شێوە ڕوانینە جێگە و پێگەی بەرهەمی ئەدەبی لە مەڕ ئەدەبیاتدا دیاری ناکات و زیاتر ناوەڕۆکی دەقەکە دێنێتە بەر باس. بێگومان هەڵسەنگاندنی ناوەڕۆک بە زانستگەلی جیاواز پێویستە بەڵام بەو مانایە نییە کە ڕەخنەی ئەدەبی- کە خۆی بنەما و پێوەر و دەستەواژەی تایبەتی هەیە- لەبیر کەین. مێژوویی ئەدەبیات ئەوکات دەقە بە شاکار دەزانێ کە لە ئاستی بەرهەم هێنانی ئەدەبی، داهێنانی هەبێت، نە ئەوەی کە تەنیا کاراکتەرەکەی هەمای کەسایەتی شۆڕشگێڕە یان کەسایەتییەکەی لە قەیرانێکی دەروونی مرۆڤ دەدوێت و زمانی فڵان شاعیرە زمانەکە شارستانی یان لادێییە!!. تا هەستا هەزاران چیرۆک لەسەر کێشەی مرۆڤی مۆدێڕن نووسراوە بەڵام تەنیا کەسانێک وەک کافکا و کامۆ و هاروکی مۆراکامی ناسراوان، لێرەدا ڕەخنەی ئەدبی دەڵێت تەنیا باس کردن لەو کێشە بە مانای

بەهەزبوونی بەرهەمی ئەدەبی نییە بەڵکوو تەکنیکی ئەم گێڕانەوەیە کە کافکا و کامۆ و… ئەکاتە نووسەرێکی بەتوانا.

بۆ نموونە کاراکتەر و رووداوەکانی ئەدەبی زارەکەی و فۆلکلۆری هەر نەتەوەیەک شایەد کەمترین پەیوەندی بە جیهانی واقع هەبێ واتە کاتێک "ئیلیاد و ئۆدیسە" یان "مەم و زین" یان بەیتێک وەک "قەڵای دم دم " ئەخوێنینەوە بە باشی دەزانین پێژیار و نووسەر بەشێکی زۆری لە ڕووداوەکان و هەڵسووکەوتی قارەمانەکانی پێوە زیاد کردوە. کاتێک هۆمەر باس لە چیرۆکی ئۆدیسیووس، "تاڵکین" باس لە جیهانە فانتەزییەکان و بەیتی کوردی باسی خۆشەویستی ئەکات، ئەوە –یەکێک- لەلایەنە گرینگەکانی دەگەڕێتەوە سەر "ئەدەبییەتی" نووسراوەکان، واتە چەشن و شێوەگێڕانەوە و چۆنییەتی پێکهێنانی رووادو و نەقشاندنی فەزایەکی جوانیناسانە- کە بە دیاری کردنی ئەم بەشە بێگومان پێویسمان بە "ڕەخنەی ئەدەبییە"! نەک تەنیا "ڕەخنە لەسەر ئەدەبیات"!. کە واتە، ئەوە ڕەخنەی ئەدەبییە کە توانستی دیاری کردنی و دەستنیشان کردنی شاکارەکانی ئەدەبی و هەڵسەنگاندنی ئاستی نووسەرێک لەمەڕ ئەدەبیاتەوە هەیە. مێتۆدەکانی ڕەخنەی ئەدەبییە کە ڕێگە و پێگەی شیاو بۆ تاوتوێی ئەدەبی دیاری ئەکەن. چیرۆکێک کە لە چوارچێوەی ئەدەبی ریالیستی‌دا نووسرا بێت بێگومان نیشاندەری هەڵسووکەوت و رووداوەکانی واقعییە بەڵام ئایا هەر کارێکی ریالیستی شاکاری ئەدەبییە؟!. یان چۆنە کە لە ریالیسمی سیحراوی دا ڕۆمانەکانی گارسیا مارکێز لە چیرۆکەکانی "ماریە بەندەتی" ناسرواتر و شاکارترن؟. ئەمە لە حاڵێک دایە هەر دوو لەو نووسەرانە هەر لە یەک شێوە بە نووسین کەڵکیان دەگرت و هەر دووکیش گەورەبووی یەک فەزای کۆمەڵایەتی –سیاسی بوون. بێگومان ڕەخنەی ئەدەبییە کە بە ئێمە دەڵێت مارکز لە ئەدەبیاتدا بەهێزتر لە ماریە بەندەتییە.

بەداخەوە ئەم شێوەڕوانینە بە ڕەخنەی ئەدبی لە ناو کورددا زۆر دەگمەنە، و بە ناوی وتار و کۆڕی ڕەخنەی ئەدەبی، خەریکی ڕەخنەی دەروونشیکاری و کۆمەڵناسیی و هتد…ین. بێگومان ڕەخنەی ئەدەبی پسپۆڕی تایبەتی دەوێت و وەک زانستەکانی تری زانستەمرۆییەکانی هەڵگرای ڕوانگەی تاکی و هێنانەوەی ڕێستە لەملاولەولا نییە.
هەڵبەت ڕەخنەی کۆمەڵناسیی لە ئەدەبیات یان- دەروونناسیی- شێوەیەکی بەتوانا لە ڕەخنەیە و ناتوانین لەپەراوێزی خەیەن بەڵام بەو مەرجە کە بەجێ و لەشوێنی خۆی بەکار بێت. بۆ نموونە ڕەخنەی کۆمەڵناسیی لە دەقێکی ئەدەبی پێویستی بە خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنی گشت کارکەردەکانی ئەدەبیات و هەڵسووکەوتی مەدەنی و

مێشكی كۆمەڵایەتی و شێوازی ژیانی ئاسایی و دەیان چەمكی تری دیكەی كۆمەڵایەتی هەیە تا بتوانین دەقێك كە بەرهەم هاتووی كۆمەڵگایەكی تایبەتە، بە ڕوانگەكی كۆمەڵناسانە بخوێنینەوە!! نە ئەوەی كە تەنیا دەقەكەمان بە دەستەوە بێت و ئیتر بە هیچ كارێكی توێژینەوەی لەسەر هۆسووكەوت و پێكهاتەی كۆمەڵایەتییەكان ئەم دەقە تەنیا و تەنیا بە دوو سێ كتێبی گریمانەیی كۆمەڵناسیی و چەند ڕستە لە لوكاچ و گۆڵدمەن بڵێن ئەوە خەریكم هەڵسەنگاندنەكی كۆمەڵناسانە لەسەر ئەدەبیات دەكەم. دیسانەكە وا چاكە ئاماژە بدەم كە ئەم ڕەخنە كۆمەڵناسیی (یان زانستەكانی تر) ئاستی هونەری ئەدەبیات دیاری ناكات واتە نابێتەوە ئەم هەیە كە بە ناوی شاكارێكی ئەدەبی بیناسین ،

مێتۆدی زانستەكانی‌تر نە پرسیار، نە شێوەی توێژینەوەیان لەسەر چەمكەكانی ئەدەبی نییە بەڵكە لە هەوڵی تاوتوێی ناوەڕۆك دەقی ئەدەبی لەمەڕ جیهانن ئەویش بە ڕوانگەكی تایبەت، واتە دەرفەتێك بە ڕەخنەگەر نادەن كە لە لایەنە هونەری و نوێگەرییەكانی دەق بدوێن. بە نموونە سارتر كەسێك وەك "فلوبێر" بە نووسەرێكی بەتوانا نازانێت چوون كاراكتەرەكانی شۆرشگێڕ نیین بەڵام "ژاك رانسییەر" وەك باشترین نموونەی نووسەری بەتوانا دەنێتە ئەژمار چوون كاراكتەرەكانی هەمایی ئالەگۆڕی مرۆق و "دابەشكردنی ئێستێتیكە"!، بەڵام هیچ یەك لەم دووانە لایەنە ئەدەبییەكانی فلۆبێر باس ناكەن، واتە لە شێوەی جیاوازی گێڕانەوەی چیرۆك و نەقشاندنی ڕووداوەكان و پێكهێنانی كاراكتەر و لایەنە جوانیناسانەی چیرۆكی فلۆبێر نادوێن، ئەمەش بەم هۆیەیە كە خەریكی ڕەخنەی ئەدەبی لەسەر فلۆبێر نیین و ڕوانگە و مێتۆدی ڕامان لە ئەدەبیات بە ئەوان شتێكیترە.

لە بەرهەمەكانی كەسانێك وەك _كۆندرا، كالەس فوێنتەس ، تۆدۆرۆف ، ژرارژێنت ، بارت ، ڕوورتی ، ئەمبێرتۆ ئەكۆ و… هتد، ئەم باسە بەدەیان جار پاتەكراوەتە و بە چەشنێكی زانستی مێتۆدی ڕەخنەی ئەدەبییان دیاریكردوە. بەداخەوە فەزای ڕۆشنبیری ئێمە هیچ كات (ڕەوتی زانستی) ڕەخنەی ئەزموون نەكردوە و هەر كات كە ڕووی لە ڕەخنە هێنا، "بنەما فەلسەفییەكانی" ڕەخنەی ئەدەبی هەر وەك مێتۆد وشێوەی تاوتوێی ڕەخنە بەكار دەنێت!. واتە فەزایی ڕۆشنبیری ئێمە لە سەرەتا و ئێستاشی لەگەڵ بێت وەها بیردەكاتەوە كە بە هەگل و هایدیگەر و ئادۆرنۆ ڕەخنەی ئەدەبی دەكرێت و ئەتوانین ئاستی ئەدەبی دەقێك هەڵسەنگێنین و بێ خەبەر لەمەیە كە ئەم فەیلەسووفانە و دەیان فەیلەسووفی‌تر تەنیا وەك "بنەماكانی ڕەخنە" ئەناسرێن! نە ڕەخنەگەری ئەدەبی!، ئەوەش بەو مانایەیە كە فەلسەفە وەك بنەما

چەشنێک لە ڕوانین و تاوتوێ، لە ناو پارادایمێکی تایبەت پێک دەنێت کە ڕەخنەگەر وەکوو چەمکی زانستی بە دیاری کردنی مانا و دەرک و فامی لە گشت چەمکەگەلی جیهان و مرۆڤ بەکاری دەبات، نەوەک مێتۆدێک بە تاوتوێ بەرهەمی ئەدەبی. بێگومان هەر زانستێک بنەمایەکی فەلسەفی بەخۆی دیاری دەکا، تا شێوەڕوانینی لە ڕوانینەکانیتر جیاکاتەوە و لایەنەکانیتری ژیان و مرۆڤ بناسێ. بەڵام دیاری کردنی بنەمای فەلسەفی بەمانای بەکار هێنانی مێتود و دەستەواژەی فەلسەفی بە تاوتوێی چەمکێکی تایبەت نییە.

فەلسەفی مێتود دۆزینەوەی بنەما فەلسەفییەکانی مێتودە، واتە فەلسەفەی مێتود پێمان دەڵێت کە کام مێتۆد و زانستە، توانستی هەڵسەنگاندن فەڕان چەمک و کێشەیی هەیە و توێژەر مەجالی کام پرسیارەی هەیە. فەزای ئەدەبی کوردی-بەتایبەتی لە کوردستانی ئێران- بە بێ ئەزموون و ناسینی ئەم بنەڕەتانە، بنەما فەلسەفییەکان وەک مێتۆدی ڕەخنەی ئەدەبی بەکار دەنێت، شایەد ئەم خەسارە وەک دەیان خەساری زانستی ئێمە بگەرێتەوە سەر پاژبەپاژ و سیسیتەمی ئەزموون نەکردنی زانستی مۆدێڕن. لە ڕاستیدا ئێمە لە کوردستان هیچکات ڕەخنەی کلاسیک -بە نموونە ئەرەستووی-مان ئەزموون نەکرد و لە پێرا بەبێ ناسینی بنەما و بنەڕەتەکان خۆمان لە قەرەی ڕەخنەی مۆدێڕن دا. هەر بۆیەش نووسەری ئەدەبی ئێمە زیاتر خەریکی نەقشاندنی فەزایەکی فەلسەفی -ئەویش زۆر ناکەک و ساویلکە-یە، تا نووسینی دەقێکی ئەدەبی. دیارە لەم فەزایەشدا زیاترین ڕستەی فەلسەفی لە ڕەخنەی ئەدەبی دا و زیاترین ئیدعایی نوێخوازی لە ئەدەبیات دا دەقەومێ و هەر کات یەکێک لەم دەقانەت بەرەورووی ڕەخنە کردەوە ئەوە نووسەرەکەی دەڵێت: "کاکی خۆم ئەوە بەرهەمێکی پۆست مۆدێڕنە"!!، یان شاعیر لە هەوڵی شیکردنەوە و ناساندنی داهێنانەکانی خۆی بە زمانێکی فەلسەفی لە کەڵێ و کەبوونەوەکان دەات، ئەوەش لە حاڵێکدا کە تەنیا ڕەخنەگەری ئەدەبی بە مێتۆدی دیاری کراو بۆی هەیە بڵێت ئەم نووسەرە تا چ ڕادەک دەقەکی ئەدەبی جیاوازی بەرهەم هێناوە. بەڕاستی لەم فەزایەدا کەسەکی وەک میلان کۆندرامان پێویستە کە پێمان بڵێت ئەدەبیات بۆ ئەدەبیات ئەخوێندرێتەوە.

سەرچاوە:

• حەوتەنامەی سیروان، ژمارەی 936